

Мр ГРОЗДАНА КОМАДИНИЋ

РЕЧНИК НАРОДНЕ КУЛТУРЕ ЧАЧАНСКОГ КРАЈА

Мр ГРОЗДАНА КОМАДИНИЋ
УЧ 32000 Чачак
Учитељска 2

УДК 801.3 : 398 (497.11)

За део овог Речника, којим се учествовало на такмичењу лингвистичких секција средњих стручних школа и гимназија, аутор и лингвистичка секција Економске школе у Чачку, награђени су републичком наградом за друго освојено место. Такмичење су организовали и награде доделили Друштво за српски језик и књижевност Србије и Вукова задужбина.

Награде су уручене 17. јануара 1995. у Београду.

УВОД

У овом раду објављујемо део истраживања из пројекта Речник народне културе чачанског краја.

Замисао аутора је да се прикупи и сачува богата ризница духовне културе људи чачанског краја (обичаји, обреди, веровања, бајања, гатања, анегдоте, легенде о појединим личностима, предметима, местима, посебно митолошка значења предмета и бића).

Жеља аутора је да се сачува и младима приближи семантика и поетика народног говора, јер он је највећи извор сазнања о начину

живота човека у прошлости и његовој филозофији у борби за опстанак. А, ко не познаје прошлост, не може планирати ни будућност.

Идеја, инспирација и велика морална подршка за овакав пројекат о духовности људи чачанског краја родила се у аутору овог рада после рецензије руског академика Никите Иљича Толстоја о приложеној грађи и предавању „Народна култура Драгачева”. Предавање је одржано на Научном већу Института за славистику и балканистику Руске академије наука, на чијем се челу налази Никита Иљич Толстој, праунук Лава Николајевича Толстоја.¹

Навешћемо само неке инсерте из рецензије:

„Драгачево и остали крајеви западне Србије, о којима сте говорили, имају очувану богату ризницу народне традиције, што говори о великом духовном богатству тог народа. Имају очуваних обреда (како ритуалних, тако и вербалних) више него Руси и остали словенски народи. Словенска духовна култура је као један диван ћуп који се распао и парчићи се растурили по свим словенским земљама. Наша велика жеља је да се ти парчићи сакупе и поново споје у један заједнички духовни мозаик. Зато и скупљамо народно благо из свих словенских земаља (Пољске, Белорусије, Бугарске, Македоније и других), за један заједнички Опште-словенски етно – лингвистички атлас. У вашем Драгачеву има сачуваних обреда који датирају још из индоевропске заједнице, што се код осталих словенских народа није сачувало, па ни код германских.

Ви, Срби, имате сјајну Цвијићеву школу, са изграђеном методологијом истраживања познатом у Европи, коју треба да наставите.”

Затим истиче да су приложени материјал и предавање драгоцени, али да би они, Руси, желели, уколико је могуће, да проширимо арсал истраживања.

Одушевљена признањем тако великог ума о нашој учности и великом духовном богатству српског народа, посебно краја у коме је то народно благо прикупљано, (овај институт редовно прати Зборник радова Народног музеја у Чачку), одлучила сам да започнем рад на својеврсном етно-лингвистичком речнику народне културе чачанског краја.

Одмах је стигло признање Друштва за српски језик и књижевност и Вукове задужбине у Београду, што је велики подстрех за даљи рад.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Бележе се све лексеме из народне културе. Тумачење се прво тражи од самих информатора, а за оно што се не може наћи тумачење од информатора – консултује се етнологика и лингвистичка литература.

Тумачење појмова даје се у контексту, у примерима казивача, говором оних људи који то казују. Овај речник, поред сачуване богате етнолошке грађе, биће и велики допринос нашој дијалектологији. Методологија прикупљања, бележења и тумачења грађе је она која се користи и у дијалектолошким истраживањима.

Грађа ће бити сређена по азбучном реду. До сада обрађена само четири слова (а, б, в, г).

Срећна сам што је значај и лепоту овог рада схватио и знатан број ученика Економске школе у Чачку, који помажу у сакупљању свих облика народне културе, све до чега дођу и предају на даљу обраду.

Речник ће садржати и паганских и хришћанских, сујевernih и митолошких тумачења појмова и појава, али све је то тумачено доживљавањем, схватањем људи чачанског краја, без верификовања етимологије појединих лексема. Уствари, речник ће бити огледало духовности људи чачанског краја у њиховој борби за опстанак и вечитом трагању за љубављу, лепотом и смислом живљења.

*

* * *

А

авет, -и ж – као сенка сухо, мршаво биће, које прати човека. Има наказан изглед. Обично је то отелотворење неке несмирене душе покојника. Верује се да авети могу да удаве своје жртве. Станују у напуштеним кућама. Против њих се бори светлом и белим луком.

– *Чим њадне мрак, нико не иде у Петрову кућу, јер је оћућела и људи се илаше авени.*

аветиња, -е ж – мршаво, ружно, исцрпљено биће, за кога се верује да ђаволи њим владају.

– *Не волим кад ми на Блази дан уђе она аветиња у кућу!*

адамско колело – личност добродушна, племенита, посебно се жртвује за сирочад, има нечег божанског у себи.

– *Сиаси ми сиротињу, снаја моја, Адамско колело.*

аждаја, -е ж – огромна, велика животиња, која има посебно велику главу и уста. У чачанском крају се више зна из бајки и митова. Велики је непријатељ човеку.

– *Једе све, као аждаја.*

акреп, -а м – то су мала бића, слична шкорпији, која нападају децу.

– *Морам да идем неће, ово дјетце ми њлаче ко да ља акрепи даве.*

ала, -е ж – велико биће, по облику и снази слично аждаји. За алу је најбитније да је огромне снаге, која јој не да мира. У својој игри, или борби наносе штету усевима, изазивају олује, јаке ветрове.

– *Нека ала њораситурала ми понас сјено.*

амајлија, -е ж – неки предмет који се носи ради заштите од злих духова, од урокљивих очију. Најчешће су то бели лук, босиљак, а често било који предмет добијен од вољене особе, мајке.

– *Чувам њрстџен к'о очи, што ми је амајлија, остало од мајке, чува ме од сваке несреће.*

аманет, -а м – опорука, која се мора испоптовати после смрти човека.

– *Нису му испоштовали аманети, све им иде наопако, од кад је Миле умро.*
анатема, -е ж – проклетство бачено на неку кућу, личност. Клетва, испаштање због нечијих грехова.

– *Оће све сиротињи, анијема му било!*

анђео, -ла м – божанско биће са крилима, са најплемскијим особинама. Заштитник нејаких, дели правду, увек се нађе да помогне у невољи. Сматра се да је постао од умрле деце, чисте, несокаљане. Најпознатији је Арханђел Михаило, који се слави. Пошто је то живи светац, не кува се жито за ту славу.

– *Кад се деће смеје, у спу, засмејавају га анђели.*

Б

баба марта, је ознака месеца марта и његових непредвидљивих ђуди, снега, мрза.

– *Не радуј се пролећу, док не прође баба марта.*

– *Баба марта ишле у крави заледила.* (Гуча)

баба рога – зла жена, која доноси несрећу, која може да урскне. Замишља се да има на глави рог, може бити и свака зла баба.

– *Са оним злим погледом права баба рога!*

бабица, -е ж – жена која порађа породиљу. Мора се водити рачуна да бабица не буде урокљива, да не урскне породиљу и дете.

– *Милеви је лијепо име, мило, добра је жена, па нека ти она буде бабица* (Рти).

бабице, -а ж – то су зла бића, која нападају породиљу и бесбу, за четрдесет дана од порођаја, да их униште.

– *До четирес' дана породиља не излази из куће чува деће од бабице.* (Гуча)

бабурача, -е ж – вештица у виду жабе, наноси несрећу, посебно деци.

– *Ђеца не ваља да дирају жабе бабураче, јер се верује да су вештице. Када их дохвати, искачу брадавице.*

багрем, -а м – баксузно дрво, не ваља да буде испред куће, јер ће у кућу гађати гром.

– *Немој качити барјак на багрем, баксузно је.*

бадња недеља, синт. седмица пред Божић.

– *Бадње недеље се не шиша, не сјеку се ножи – да се не сјече здравље.*

– *На Бадње недеље не ваља ићи ђецу – да им не искачу чиреви.* (Рти)

бадњак, -ка пл – најмање два, а негде и три млада храста, који се секу у шуми, на Бадњи дан, пре изласка сунца. Донес се кући. Увече, на Бадње вече, са њима се врше разни обреди.

– *Уочи Божића, деца љубе бадњаке, са њих лажу со и шећер – да им животи буде сладак као шећер, да се укућани слажу, к'о со и хлеб.*

бадњачки колач је обична бадњачка погача, без квасца, која се ломи и једе на бадњачкој вечери. (Брђани)

– *Ђеци се прво даје од бадњачког колача – да буду здрава у току године.*

(Котража)

бадње вече, синт. вече уочи Божића.

– *Изводе се многе обредне радње са бадњацама. Уносе се бадњаци у кућу.*

Уноси их домаћин са рукавицама, уз посијање жића. Домаћица га, иакође, дочекује са жићом. Затим се љубе бадњаци, уз обредне и молиће. Вечера се носна вечера, на слами и покровцу. Собри се не ирибира до иреће дана Божића.

– *На Бадње вече не ваља заспати док бадњак не изгори, јер ће укућани умирају без иредзнака или невиђено.*

– *Не ваља да се вајра на огњишту расирује дувањем – да не би већар ошрес'о шиеницу, да се сјака не би надимала од ираве.* (Гориња Горевница)

– *На Бадње вече у мравњак се ставе ири клија кукуруза. На Божић се иорани ире сунца, узму се ии кукурузи и нахране кокошке – да би у току целе године имало иилића к'о мрва.*

– Ако се на Бадње вече накући досија пейела на бадњаку који зори на огњишту, зима ће бити јака, са досија снега. (Зсоке)

Бадњи дан, синт. дан уочи Божића.

– На Бадњи дан се сјечу бадњаки прије сунца, са рукавицама, и сјаве се пред кућу.

– На Бадњи дан не ваља јести на њољу – да њице не би јеле живи, џиенцију.

– На Бадњи дан не ваља да се чешиља коса чешиљем, јер ће да оиода. (Вича)

бајање, -а с гл им – одбројавање, уз разне ритуалне радње, како би се отклонила нека болест.

Бајање од уједа змије:

– Узме се у руку грумен земље и благим њокрећима прелази преко месца уједа змије, на шелу. При њом се при њици изговара следеће: „Земља земљу земљом љуби. С ложом легни, с ложом вечерај, с ложом легни и њосјавај. Немој у сиротиње и нејаке, иди у сеоске душмане.” (Осоница)

Бајање против пијанства:

– Узме се вода којом се мртвац кућао, сипа се њо мало у алкохол и каже се: „Како мртвац желеу за њићем, њако и овај њијанац желео да њије.” Након њога њијанац више неће ни њомирисати алкохолно њиће. (Трбушани)

Љубавно бајање:

– Узети крило од слепог миша, кроз њега њождати онога кога желни да ње воли и он ће начисти за њобом заслејети. (Ивањница)

баксуз, -а м – човек кога прати несрећа и који је другима доноси.

– Боље да не идем ни вацар, уће ми онај баксуз у кућу, нећу добро њродаћи волове. (Котража)

басма, -е ж в – бајање.

баук, -а м – велико застрашујуће, длакаво створење, које својом појавом доноси несрећу, улива страх у деци и одраслима.

– Не смијем ноћу да изађем пред кућу, њлашим се баука.

бацање чини, синт. – је процес паношења несреће и зла људима, разним стварчицама, помоћу којих вештице, врачаре и чаробњаци дају магијске моћи и пакосте људима.

– Бацно им неко чини на свадби, ња немају деце.

Бела недеља, синт. – седмица између Месних и Велих поклада. Те седмице народ се обично храни белим смоком, млском и млечним производима.

– За време Беле недеље обичај је да се младеж маскира и њако прерушена обилази куће и збива разне шале. Добијају се разни дарови. Увече њправе играчку, где се сви служе са њим даровима.

– На Белу недељу ваља се љуљати на љуљашкама, ради здравља људи и да би се добило на њежии ње године. (Гориња Горевница)

Беле покладе – синт. празнује се у недељу увече, седам дана после Месних поклада. На Беле покладе се праве гозбе и пијанкс, па се народ опрашта од белог мрса и прелази на Ускршњи пост.

– На Беле њокладе ваља се да свако од укућана њоједе чешић белој лука и барено јаје. (Враћевшница)

бела рада, синт. – служи у гагању и лечењу.

– Узбравии цвети беле раде, девојка кида лисџиће и говори: „’Оћу – нећу. Ако на њоследњи лисџић њадне „’оћу”, верује да ће се удаћи. (Граб)

белег, -а м – део од одеће који врачаре користе приликом бајања, врачања скидања чини.

– Донеси белег од њејети, целу воду и олово, ња ћу њи скинући чини. (Трбушани)

бели лук, синт. по народном веровању има изузетну заштитну моћ, чува од урока, вештица, вампира, нарочито за време „искрштених дана.”

благослов, -а м – израз добрих жеља драгим особама, које треба да се остваре уз Божију помоћ.

– Срећна ми била, и кућа ти ијевала!

Богојављење, -а с – завршетак „некрштених дана.“ Тога дана се отвара небо, појављује се Бог, који испуњава помишљене жеље.

– Један човек проћурио главу кроз прозор уочи Богојављења и рекао: „Дај ми, Боже, главу к’о ћуј,“ умеслио ишио је хисео да каже: „Дај ми, Боже, ћуј злаша.“ Више није могао да врати главу кроз прозор.

Божих, -а м – највећи православни хришћански празник. Код нас се празнује три дана (седми, осми и девети јануар, по новом календару). То је празник који има највише обреда, обичаја којима треба да се преткаже добра, плодна, срећна година.

– На Божић се једе печеница после седмонедељног постја.

– На Божић се ваља да деца седе на пасјем корншу и уче – да би боље памтила у школу године.

– Ваља да се прво омрсе женска деца, па ће овце јагњити женске јагањце.

– Жене и девојке на Божић узму неки женски рад у руке – да би им у години све шило од руке. Ваља све зајочетиши ишио ће се радиити у школу године. (Зеоке, Савипац, Заблаће)

– Мушкарци пребројавају новац – да би имали досија новца у школу године.

– Не ваља да се иде у ћуђу кућу – да се не би скићало целе године.

– На Божић се и гаја. Неки на Божић узимају секиру да посеку воћке перојкиће. Тамап ишио замапу на воћку, а неко од чланова породнице одговори: „Не, Божићу, родићу!“ (Котража)

бор, -а м – у народу се верује да посађен бор поред куће доноси несрећу, предказујући да ће се огњиште куће угасити.

– Посјетити оне борове испред куће, док се нисје ућрли. (Лиса)

боснок, -а м – има моћ да штити од свих демонских сила. Користи се у магији, религији, медицини.

– Кад понесеш колач на бабине, обавезно га закиши босоком.

брест, -а м – демонско дрво, на његовим гранама седе виле, врагови не смеју да долазе. – Сви су ћричали да се на бресну, код вилине воде, сваке ноћи окућљају виле, али ршико ко сме да оде да их види. (Луке)

броћ, -а м – биљка од које се добија црвена боја и највише се користи у магији и бајању.

– На ћућу му броћ и злогово ћрње! – Каже се да не би дошао вампир.

бриљен, -а м – има заштитну моћ од венгица, гатара, урока, вампира.

– На каићу куда ће ћроћи младенци исилити венац од бриљена, да им неко не би нешио учинио. (Вича)

бундева, -е ж – варује се да се једу контице од бундева.

– Не дај ћеци да једу конићнице од бундева, оћушавиће. (Котража)

бушика, -е ж – има моћ ушннгавања човековог памћсја.

– Как’и си, к’о да си јео бушике.

В

Вавдење, -а с – црквени празник; овај дан се празнује да би се стока сачувала од звери.

– На Вавдење не ваља узимати маказе и друће челусити – да звери не би најидале сшоку. (Луке)

вада, -е ж – пећински зао дух, кога нико никада није видео. Обрупава стене, заварава гласове, патера људе да залутају, да пропадају у невидљиве рупе, да загазе у мутна језера и сакрива им излазе.

– Кад ућети у пећину, само ћреба да заложити ваћру. Вада се ћлаши свећлосити и одмах побеће, као и све друће нечаситије силе. (Осонича)

вампир, -а м – то је умрла особа која је за живота учинила доста зла, па душа не може да јој се смири. Зато ноћу устаје из гроба, плаши људе, пије им крв и наноси друга зла. Верује се да ће се повампирити сваки мртвац коме није залањена свећа. Против

вампира се брани глоговим коцем, ватром. Верује се да вампири суботом и недељом не излазе из гроба, а осталих пет дана тумарају и чине зла.

– *Једне вечери кад смо ишли на ирело, сви смо виђели Марки како усипаје из гроба, увијен у бели чаршав. Кад нас је зовнуо по имену, сви смо побјегли, јер се не ваља одговнућти вампиру.* (Лиса)

васиљница, -е ж – меси се на Васиљијевдан од пројиног брашна, избуши се чашом. У сваку руку се стављају жито, пасуљ, семе од тикве и цовац. И то се све тако испече. Онда се колач ломи и то раде две или три особе. Када изломе колач, пољубе се и говоре: „Колач ломити, Бога молити да нам да живот и здравље.” (Рудник)

– *Васиљница се замењује са целом водом.*

Васкрс, -а м – велики хришћански празник. Слави се као успомена на васкрсење Исуса Христа. У њему су сачувани многи пагански обичаји, којима је означаван почетак пролећа, почетак буђења новог живота. Васкрс је пропраћен многим обредима и обичајима.

– *Ми, деца, много се радујемо Васкрсу, јер се тада идуцамо са обојеним јајима. Ко чије јаје ризбије, узима га.*

– *Уочи Васкрса девојке илећу венчиће од иућољака. Чији се иућољак расцветио, та ће се иће године удаћти.*

– *Црвено јаје, обојено на Велики иећак, чува се целе године као чуваркућа.* (Таково, Гуча, Луке)

ватра, -е ж – има велику улогу у гоњењу нечастивих сила.

– *Када сам поћио у воденицу, одједном се нешто скоћрља са шавана и иућу ми вишру. Великих, раширених шава крену према мени. Ја се сјећих иића ми је онац говорио кад сам ишо у воденицу. Брже устанем и од сламе зашалим ваћру. Оно „нешто” неспаде.* (Вучковина)

вериге, -а м – на Бадње вече у вериге се забада део бадњака или шљивова гранчица. Вериге имају и другу митолошку функцију.

– *Кад се изгубе овце, везују се вериће да се вуковима вежу усћа како их не би појели.* (Прилике)

Велика госпојина, синт. – црквени празник који се празнује 28. августа, по новом календару. Тога дана Бог је Богородицу, после њене смрти, пренео на небо. Она је заштитница породиља.

– *Помози, Боже госпoде, и Велика госпoјино, да родим сина!*

Велика недеља, синт. – задња недеља поста пред Васкрс. Ове седмице се строго пости и избегава се брачна постеља.

– *Решио сам да целу велику недељу иостим на води, оћу да се причестим у цркви на Васкрс.* (Трнава)

Велике покладе, синт. -в – Беле покладе.

Велики петак, синт. – велики црквени празник, дан жалости за Христом, који је дан раније разапст. Тога дана се строго пости, а боје се и јаја која ће се јести за Васкрс. Прво јаје које се обоји зове се чуваркућа. Чува се преко целе године.

– *Ко год је хришћанин, иосши на Велики иећак.*

пенчање, -а с – то је света тајна склапања брака. Обавља се у цркви, уз многе обрде и враџбине.

– *За време венчања млада и младожења се итакмиће ко ће кога ире да очейи, јер ко ирви очейи свога брачног дружа, итај ће бићи „зазда” у кући.*

– *Кумови после венчања бицају иаре – да би младенци били богати, а свайтови говоре: „Куме, изгоре ии кеса!”*

– *Млада у цркви у себи изговара: „Кад во у цркви буде рикн’о, онда на мене муж викн’о.”* (Вича)

вештац, -а м – је пандан вештице (вештица мушког рода). Обично се замисља као мршав, зао старац. Наноси зло као и вештица.

– *Сињам сваке ноћи долази онај вештац, и дави ме.* (Заблаће)

вештица, -е ж – народ је замишља као ружну стару бабу. У вештице се претварају зле жене и старе девојке. Склапају савез са ђаволом и неком другом нечистом силом. Наносе зло деци, одраслима и стоци. Неке вештице пију крв, а неке само даве и притискају људе по ноћи. Обично јашу на вратилу и метли. Верује се да се вештице састају једном у месецу, обично на тринаести дан у месецу, на местима као што су: мрачне пећине, шупље дрвеће, рушевине. Од вештица се брани белим луком, глоговим прутом, крстом, ножем са црним корицама.

– *Да би дејте заштитила од вештице, сипави му на руку црвени кончић и бели лук испод јасицука.* (Ивањица)

Видовдан, -а м – црквени празник, који оживљава сећање на Косовску битку која се одиграла 28. јуна 1389. На овај дан се не игра, не пева и не весели.

– *На Видовдан кукавица њресџаје да кука за косовским јунацима.* (Котража)

видовит, -а о – онај који уме да предвиди судбину нечију, или да предвиди шта ће се догодити у будућности.

– *Била је видовица и знала је да ће родити кћерку.*

видовитост, -и ж – способност предвиђања судбине и будућности.

вила, -е ж – по веровању народа, лепа девојка, дуге косе. Виле се виђају како играју коло, купају се на извору. Бог их је казнио, па им је дао копита уместо ногу, што крију дугим хаљинама.

– *Ко нагази на вилино коло, вила ће га усџрелићи.* (Лиса)

воденица, -е ж – по народном веровању у воденицама се окупљају вампири, ђаволи, вештице и друга нечастива бића.

– *Прича се да се у Кузмановића воденици сваке ноћи њривиђа како неко дијетше њлаче и ѡражи љеба.* (Котража)

волови, -а м – обред да се у кући не би утрла стока. Када се добри волови потеряју на вашар ради продаје, домаћин исече мало длаке између рогова и то уваља у восак и чува у кући, а волосе нахрани на кућном прагу мекињама и сољу – да на повом послу не куну старог газду. (Предраг Мијаиловић, Котража)

вилењак, -а м – може бити човек кога је вила узела под своје окриље на рођењу; неко ко се прикрао, украо вео док се вила купала у језеру; момак у кога се вила заљубила; јунак који јој постане љубавник или неко ко вили помогне у големој невољи. Они су неприродно јаки, изузетно смели и дрски пред сваким непријатељом. Не боје се никога „до Бога“, али су меке душе, племенита срца, милостиви и племенити према народу и обичним људима.

– *Не љедај у њега, никада се он неће оженићи. Он је вилењак!*

вилно коло, синт. – место на коме су виле играле коло. Обично је то на некој ливади, или пропланку. Унутра је трава угажена, а околу је простор оивичен дужом, тамнијом травом.

– *Ако момак нагази на вилино коло, или ће се разболећи, или оженићи.*

водица, -е ж – освештана вода у цркви на Богојављење. Чува се годину дана. Узима се као лек. Врачаре је некада злоупотређавају, користе је за врачање.

– *На Богојављење, се са секиром окренућом ошџрицом ѡрема сунцу, ѡри иуша ѡије водица, уз кришџење, да се све болесћи ѡресеку.* (Јанчићи)

враг, -а м – нечастива сила, која људима носи несрећу.

– *Узео га враг ѡод своје, ниђе се не смирује.*

вратило, -а с – по народном веровању, има магијску моћ и зато служи вештицама, врачарама – да на њему јашу док врачају.

– *Уочи Ђурђевдана гола жена на вратицу обилази око шџућих ѡпорова – да би одузела сџоци млеко, џоворећи: „Имам ноге сврачије, музем краве свачије.“* (Овчар Бања)

врач, -а м – лекар, који лечи уз магијску моћ.

– *Позови врача да исџера из њега ђавола.*

врачара, -е ж – жена која је повезана са вишим силама и од њих сазнаје тајне врачања. Сме их и може олати тајне само трима особама, у супротном моћ губи. Приликом врачања служи се разним предметима. Најчешће су то: бели лук, дршка од метле, вода, угљевљас, глогов трн. Врачање се најуспешније обавља на скончани уторник.

– У Кошражи је живела познати врачара Винка, која је многим људима „помагала“.

врачање, -а гл им – обред који врши врачара. Дели се на црну магију, којом се некема пакоси, ратну, којом се ратници штите од смрти, љубавну, којом девојке добијају вољене младиће, здравствену – за излечење.

– На Ђурђевдан и Бадњи дан су најчешћа врачања.

Многобројна су врачања којима девојке покушавају да освоје момке, а момци девојке. Још су чешћа врачања којима се жели да се сачува љубав као „хлеб пасушни“.

Ево неких врачања која је забележила Љиљана Петровић, члан лингвистичке секције Економске школе у Чачку:

Да се прељубница (прелубник) врати домаћем огњишту.

– Преварени сујружник нека пронађе јаје ишнице кукавице, иажљиво га ошвори ишлом и из њега издува шенносџ. Нека одсече или иочуја мало длаке ишод свог левог иаууха и ио кришом нека узме и од свог брачног друга. Те длаке нека сшави у шуйљу љуску од јајеша, ио нека залейи воском и у љуво доба ноћи нека изађе и јаје сшави у неку шуйљину на кућном зиду, иа га залейи да се не види. За време док носи јаје да зазида, не сме никоме нишши да одговара ако би га (или ако би је) ко срео и нешшо зашшшо, јер радња неће имаши усшха.

Бела магија:

– Када се види млад месец, иреба махнуши руком и рећи: „Нов месече, нов поваче, окреси земљи жруди нек' за мном иолуди“ (навести име вољене особе), а зашшм се иреба окренуши ири иуша на иеши у круж и рећи: „Ја се окрећем на десној иеши да сам њему сшшшно на иамешш.“

гавез, -а м – опашница; пијавица; воловски језик, има у себи изванредну снасонсну снагу. Жиле од црног гавеза кувају се у млеку и привијају на нешто кад треба да сросте. У народу се верује да би два прста срасла ако би се овај месем привијао четрдесет дана. Највише се користи код прелома костију.

– Корисши се ири крварењу маиерице, ирошшв иадавице, иасјеж уједа, иелавосши, за ране и красше. Он је сасшшвни део мелема „кад је коме ошккло око срца.“

– Гавез обично расше око ријеке, има дуг црни корјен. Кува се дуго у млијеку док се згусне и онда иривија на ирелом или рану. (Јежвица)

гаврак, -а м – црна пгница, која својом појавом, а посебно грактањем претказује несрећу.

– Кад гавранови иочну да леше око куће и гракћу, ирешшказују скору смрш у кући. (Кушићи)

– Ко чује гаврана да гракће у иољу, у шуми, ван куће, нек' се иричува, јер га може задесшии несрећа. (Кушићи)

гатање, -а с – предвиђање судбинс и читање животописа личности којој се гата. Гатањем је утврђивано зашто се девојка не удаје, момак не жени, ко је шабацио чини, ко је нешто украо, од кога долази зло у кући. Гатањем се сазнавало зашто кућа нема наследника, ко је „учинио“ да је млада нероткиња, где су „чини“ закопанс. Гатањем је „предвиђана“ судбина појединца или цсле куће. Гатање је у чачанском крају било врло распрострањено. Њиме је задовољавана радозналост, тражени су узроци несреће и упозоравано на опасност која може да задеси породицу или појединца. По всровању, гатари су људи обдарени видовитошћу. Данас се гатањем највише баве циганке. Гата се помоћу разних природних појава, а чешће помоћу разних вештачких помагала, која имају симболичку функцију. Гатарамма се обраћају сви слојеви народа, разног социјалног стања и образовања. Када рационално не могу да нађу разрешење за своје

проблеме, када не могу да се снађу у сфери реалног, прибегавају веровању да постоји нешто чудесно, магично, да постоје људи који су у дослуку са вишим силама и да им они могу помоћи. Гатање је, у сваком погледу, снојеврена психотерапија (и када се иде код гатара из нужде, знатичеље или забаве).

Трагика је то што ти „волнебници“ често злоупотребљавају тренутке људске слабости, па их „заводе“ наплаћујући добро свој труд.

Видовњаци, гатаре, гатају на многобројне начине, а ми ћемо овде навести само неке.

гатање по води

– Гледањем у површину воде, у коју се убади бележ, који полако плива и оставља трагове који праве разне слике, гатара прориче судбину заинтересованој особи.

– Донеси флашу воде од целе воде и биљежу од нечега његовог у чему је спавао и дођи у ујорник. Гледајући воду и све рећи да ли ће vara или не. (Пријевор)

гатање по концима

– Донеси од разних боја копаца, а обавезно да буде и руја боја – каже баба Винка из Вучковице. – Конце измјенај сама. Онда она нешто одинајшава. Зашиш их шташтем раздваја. И, каже: „Ништа се не секирај, све ће се ово размрсити, брзо.“ (Вучковица)

гатање по растопљеном олову

– Милоје у Кошражи пражи да донесеш целу воду и парче олова. Олово растопи и сипа у басу са водом. Прво нешто одброји, ши укнеи у воду ши пућа и онда ши гледа. Све ми погодно. Каже да су ми чини под кућним прагом. (Котража)

гатање по славској свећи

– По пламену славске свеће – да ли се сама од себе заси, да ли пуцкеша, на кога ће ошати дим кад се свећа увече угаси вином – гата се о живошу и судбини укућана. Свећу не ваља засити пирењем. (Мочиоци)

гатање гледањем слике

– Она гатара из Трбушана пражи да јој се донесе слика онога за кога треба да се гледа и онога коме се гледа. Само гледа слике и све ши каже. (Трбушани)

гатање гледањем у шољу

Тајанствене шаре које се стварају у талогу попијене кафе на дну шоље дају доста материјала „видовњацима“, гатарима да виде прошлост и преткажу будућност ономе ко је кафу попио. То је данас најраспрострањенији начин гатања. У шољу гледају праве гатаре, а многи други са мало више маште и обучености – ради забаве.

– На самом вр’у имаи слово А. Неки леп иочешак. Али, ова жеља ши се неће испушити, није круж још састављен. По ошиску се види да зависи од тебе. (Чачак)

гатање – гледање у плећку је начин за претказивање судбине домаћину куће и укућанима по знаковима на плећки божићне печенице. По знаковима на плећки се може видети како ће бити у тору, обору и пољу домаћина који гледа у плећку. Некада је овај обичај био веома распрострањен, посебно у Драгачеву. Гатало се гледањем и у плећку закланог другог бравчета, које је неко време гајио домаћин, које пије купљено непосредно пред клање.

Ево како гледа у плећку Милић Курћубић из Мочиоца (1921 – ...):

– Ако је чашица на глави дубока, ши, издубљена, знак је да је кућа празна и сиромашна, а што је чашица иунија и равнија – ши ће кућа домаћина бити божаиша.

– Ако је чашица главе светла и чистија, знак је да ће ши додате у кући бити све живо и здраво, а ако је тамна, онда ће у кући бити болести.

– Ако на чашици има тамна или црна линија са шачком или ружицом у средини, знак је да ће неко у кући умријети.

– Плавичаста линија преко чашице означава удају девојке из куће или фамилије.

– У делу плећке који се назива кућа, а налази се одмах испод главе и подсећа на враш највише се може видети о судбини укућана.

– Ако на шросиору куће има белих иежа, знак је да ће бити свадбе или кришења.

- Ако су *пеге* *тамне*, *пре*казују даћу или са'рану.
- *Кад је у иределу куће жичица*, *пре*казује смрт неког од укућана.
- *Тања жица ире*казује већу жалост, а ако је *пунија* – мање болну жалост.
- На левој *с*трани *п*лећке, на доњем делу куће, налазе се *каш*кад *мале р*уице, које се зову *колевке*.
- Ако су *мало веће*, означавају раку.
- Ако су даље од *дужине* *п*алца који се *п*рслони на *л*аву *п*лећке, онда ће смрт *би*ћи ван куће.
- После куће долази *слема*. *Ш*то је *слема* *дуже* и *уније*, *то* је кућа *домаћина* боља и *си*гурнија.
- Ако на *ивици* *слемена* има *каква* *израслина* – *џука*, *знак* је да кућа има *досиа* *новца*. *Ш*то су *џуке* *веће*, *биће* *више* *п*ара.
- *Поље* је *најшири* и *завршни* део *п*лећке.
- Ако је *поље* *м*ућно са *ш*арама, *значи* да ће *би*ћи *ра*ћа, а ако је *чи*сто, означава *мир* и *на*п*ре*дак.

– *Наличје* *п*лећке је *њен* *равни* део, *доњи* део. *Помоћу* *знакова* на *тој* *с*трани *п*лећке *п*умачи се за *с*току, *п*ољске *ра*дове и *п*ућовања.

гатање гледањем у длан (хироманија) је читање судбине и карактера посматрањем облика руке, брегова на длану, специјалних знакова на бреговима и линија на длану. Овом врстом гатања се баве специјалне гатаре и гатари. Више их има у граду него по селима. По казивању гатара из Чачка, посматрањем шаке може се сазнати о личностима следеће:

- *п*росија, *к*рајка, *дебела* *шака* – *материјалне* *п*реокупације, *лењос*т, *с*порост,
- *к*вадријна *кош*чајна *шака* – *особе* *наш*тво, *иницијат*ивност, *с*таложеност, *с*вестраност, *с*лага,
- *ф*илозофска, *бела*, *дугачка* *шака* – *интелигенција*, *слабо* *здравље*, *нерво*за, *себичнос*т, *с*иничарство,
- *п*љосната, *к*рајка, *п*анка *шака* – *п*врдичлук, *охоло*ст, *одлучнос*т, *осећајнос*т,
- *в*рећенаста, *дугачка* *шака* – *наклонос*т *ле*шим *веш*тинама, *душевно*м *живо*шу, *идеализму*, *са*њарство.

длан:

- *мек* *длан* – *нежна* и *осећајна* *особа*,
- *п*врд *длан* – *добар* *карак*тер и *о*пвореност.

прети:

- *ло*шнаст *п*рети – *осећај* *јачи* од *разума*,
- *к*рајки *п*рети – *п*рактичност и *материјализам*,
- *дуги* *п*рети – *не*промишљеност и *на*прастивност,
- *у*гласти *п*рети – *склонос*т *ф*илозофирању и *несниш*тво.

Од свих претију *палац* највише *карак*терисе *особу*.

Велики и *дебео* *палац* означава *особу* са *великим* *поносом*, *ташт*ном, *уображ*ношћу.

Мали и *танак* *палац* означава *исодлучну*, *безвољну* и *п*лаховиту *особу*.

гатање помоћу бацања карата је предвиђање будућности, сагледавање прошлости и садашњости помоћу тумачења сваке карте појединачно, а и значењем које свака карта добија од оних које је окружују. Гатаре, посебно Циганке, вешто гатају у карте тумачећи значење извучене карте онога коме се гата или значење „пресечених” карата. Млади данас често гледају у карте из забаве. Каже се да не ваља често бацати карте.

За бацање карата најбоље је узети оне које само за то треба да служе. Особа која треба да баца карте, колико је могуће, треба да што боље промеша карте. Затим промешане карте даје особи која ће их бацати да их и ова промеша. Важно је да особа којој се бацају карте свим срцем пожели да јој карте дају жељени одговор. Пошто гатара измеша карте даје особи којој се гледа у карте да их „пресече”. (Чачак).

гатање гледањем у пасуљ

За гледање у пасуљ треба 41 грашка пасуља. Добро се промена и подели на три једнаке гомилице. Од тих гомилица се одбројава. За сваку нову жељу се поново мора бацити пасуљ.

У чачанском крају позната су многа гатања уочи, или на дан празника (на Ђурђевдан, уочи Богојављенја, на Петровдан, на Бадњи дан, уочи Божића и на дан Божића).

Ево једног гатања на Божић, забележеног у Мрчајевцима:

– После божићног ручка покупе се кошчине и поређају на кућни праг. На сваку се намени по једна девојка која треба да се уда. Пуштају се куче и коју коску прво узме, та ће се девојка прва удавати.

гатање по сновима – предвиђање судбине, догађаја на основу снава, веома је распрострањено. Као и у свим осталим, људи чачанског краја често читају „сновнике“, али имају своја устаљена тумачења снава – „јер, тако је мени кад то сањам“.

– Кад се сања муњна вода – обавезно нешто непријатно, брига, најчешће болест, свађа.

– Кад се сања да се иде уз брдо – успех, а низ брдо – неки неуспех, сиромаштво.

– Љубиви се у сну са мртвацем или кад те мртавац зове – није добро, треба се чувати, али, ако се не озвонеш на позив мртваца – счасен си. (Вучковица, Таково)

Неко снаве тумачи реално, а неко обрнуто. Све зависи како је ко „слико“ – каже Челка Павловић из Заблаћа.

Гата се и помоћу природних појава: дување ветрова, кретање облака, лет птица, дизање дима, жуборење воде, боја сунца на заласку, треперење звезда, по кретању животиња, по њиховим гласовима и многим другим појавама.

гатање гашењем угљевља – откривање узрока болести (обично код деце) – злс очи, уроци, набачене чини.

– Гатаари се носе „цела вода“, „биљеж“ од болесника и белушак. Врчара у пасу са водом сипава белег (биљежу) болесника. То је неки предмет са њега: дугме, брамен косе или парче од одеће у којој је болесник спавао и камен белушак. Затим врчара узима жар са огњишта, и што први жишке, и баца и у воду изговарајући нејасно неку враџбину. По џврчању жара, крешању дима, угљевља и камена белушка по води враџбину одређује „лек“ и даје дијагнозу. На пример: у себи се пишта да ли је болест од урока. Ако угљен чвркне, онда је то џврџа пиштања. Болесник се лечи иако није „гашену воду“ први ишта „џуце“, први ишта се умије, а осипањак прсине на раскрсницу иштаева или на иса. Ако се исеје сиресе, онда ће бити „сјоможено“, а ако не – онда неће бити „сјоможено“. (Комадинс – Беле воде)

Слично гашењу угљевља је и **саливање страовице**. Ако је дете неко урекао, ако је нагазило на вилино коло, ако је устрељено, ако су му набачене чини, иде код гатарс да му „салије страовицу“ и пронађе од чега му је мука. Исто као и код гашења угљевља, доноси се цела вода, белег (билег) и олово. Олово се растопи и сипа у воду. Од њега се праве фигуре, које показују шта је узрок болести, због чега је настала „страовица“. Док „слива страовицу“, гатара обавезно одбројава басму. (Неће да је кажу, јер им, кажу, после више не би помагала). Саливеном водом дете се умије, а остатак однесе и баца на раскрсницу цугева – како би неко нагазио и преузео болест. Оловом гатарс гатају и момцима и девојкама – да би им откриле које су им чини набачене па не могу да се ожене или удају. После тога им помаже да се чини рашчине. (Заблаће, Мрчајевци, Врањићи, Котража)

гледање, -а с - (наређивање о момку и девојци)

Одлазак момка са старијима из куће и роџбине ради „гледања“ девојке и „наређивања“ око свадбе:

– Кад се дође у девојачку кућу, момак и девојка разговарају – да се боље упознају. Ако се момак и девојка једно другом дојадну, онда се будући пријатељи „наређују“ око сиреме и свадбе. Момков ошац „кајарише“ девојку, иј. даје јој извесну

суму новца. Ако девојка враћи њаре, мора да их враћи у дуилом износу. Богајинији момци су и прсшеновали девојку.

На гледању се утаначи када ће бити просидба, веридба, испит, свадба. На гледање се никад не иде „варовним“ данима, уторником, ни суботом. (Прилике, Каона, Вича)

глог, -а м – дрвенаста биљка из породице ружа. Јавља се у облику грма или дрвета са цветовима, који могу бити бели или црвени. Из цвелова се развија збирни језгричисти плод у облику коштуњавих бобица (глогине).

Глог расте по шумама и шикарама као самоникла биљка, а често се узгаја и служи као живица – због оштрог трња. Препарати који се добијају од плодова и цвелова белог глога служе у медицини као лек против артериосклерозе и високог крвног притиска.

По веровању народа, глог је сеновито дрво у коме пребивају сени или демони. Има демонску моћ и од њега се праве амајлије против урока. Уз његову помоћ вршена су разна бајања и гатања.

Глогов колац је најпознатије средство у борби против вампира и вукодлака. Вампир се убија гловим коцем, а у многим селима обичај је да се у кући покојника 40 дана после смрти држи глогов колац за вратима.

У чачанском крају у народним причама о привиђењима и вампирима веома се често користи глогов колац да би се ослободило демона.

– *Кад је млад месец каже се: „Млад месече, дај ми њвоје маказице да ѡсечем своје брадавице.“ То се ѡнови ѡри ѡуша и ѡри ѡуша се брадавица боцне злоговим ѡрном.* (Котража, Ивањица)

глуво доба ноћи синт. је део ноћи од поноћи па до првих петлова. По народном веровању, у глуво доба ноћи све се умири: птице престају да лете, животиње да се креху, реке да теку, само царују демони, вампири, привиђења, аветиње, вештице, врачаре и све друге „нечастиве силе“. Зато је у оно доба много опасно излазити из куће и кретати се, а посебно по местима где се привиђа. Рабаџије су причале да, ако случајно наиђу у глуво доба ноћи кроз Дубоки поток, „оно дијете обавезно плаче, тражи овце.“

– *Нарочиши је опасно да деца и ѡруднице излазе из куће у ѡлуво доба ноћи. Пешлови су многе ѡсасили од привиђења, вампира и других чуда.*

– *У ѡлуво доба вешћице и ѡѡаре јашу на меѡли око ѡорова, узимају воду из вирова, ѡросијају чини и маѡије ѡо раскрсницама.* (Катићи)

годишњица, -е ж – годишњи помен – завршни парастос покојнику после године дана од смрти. Кува се панаѡија и свештеник освештава гроб, родбина и пријатељи пале свеће.

– *Када се „кади“ гроб, води се рачуна да се неко не окади уз гроб, јер ће у ѡом случају и он брзо умреши.*

– *После парастоса са гроба се једе и ѡије за душу ѡокојника. Труди се да на гробу буде свеѡа, а ѡособно оноѡа шѡо је ѡокојник волео. Ваља се да буде нешиѡ цело, неначеѡо, на гробу (ѡоѡача, цела ѡиѡа, ѡиле са главом). Прије по шѡо се ѡѡије нешиѡ за душу ѡокојника ирекрѡи се, сиѡа мало ѡиѡа на гроб и каже: „Боѡ да ѡи душу ѡросѡи и лака ѡи земља!“*

Поред свеће, на гроб се мора ставити со. Поред породице, на гроб понешто доноси и остала родбина и пријатељи. „Ваља“ се узети нешто са гроба. Када се заврши обед, од свега се по мало оставља на гробу.

– *Ваља се са гроба нешиѡ ѡоњеш' ѡеци, боље расѡу.*

– *Један парастос мора биѡи на ѡосном, ѡа ако није био до ѡодинице, мора се уѡодини да буде ѡодиница.* (Љубић, Слатина, Зеоке)

Годишњи помен, као и сви други, обавља се пре него што истекне година дана од смрти.

– *Тачно на ѡодиницу смрти одлази се на гроб и ѡу се „разрушава“ – скидају се црне мараме, кошуље и друге ознаке руиносѡи. Одивама род куѡује шарену мараму да се разруше.* (Атеница, Заблаће, Вича)

голуб, -а м – народ верује да је голуб света птица. Зато се сматра да ко растури гнездо голубова и утре насељене голубове снаћи ће га велика несрећа. Често су ликовни украс на споменицима. Голубови који кљуцају грозд или се љубе – симбол су мира, љубави и путовања. У народу се верује да голубови, као свете птице, носе душе покојника на небо. Вероватно их због тога толико и има на споменицима у најлепшим стилизацијама.

- Голубови могу да преишказу кишу и невреме.
- Ако дивљи голубови много гучу у необично време, преишказују невреме.
- Ако голубови рано одлећу и касно долећу, биће кише.
- Срце голуба даје се као лек срчаним болесницима. (Ивањица)

гост, -а м – је сваки онај који дође у кућу као путник намерник и као зван и позван.

У чачанском крају, посебно у селима удаљеним од града и варошица, сачувано је традиционално гостопримство. Оно вуче корене из далеке прошлости, када се веровало да је гост – „путник намерник” неко божашко биће, дух умрлог претка, или нека друга особа са природном снагом. Због тога су домаћини сваког госта дочекивали почастима, гостили га – да им се тај путник не би осветио због себичности и нељубазности.

Познате су у народу легенде како је Св. Сава, прерушен у просјака, ишао и по овом крају, кажњавао је себичне богаташе претварајући их у животиње, а богато награђивао гостопримиве, племените сиромаше, правећи им од поглеуша дворце, од хлебова од храстове коре – велике, миришљаве хлебове.

- Симбол гостопримства су со и хлеб, јер се сматрало да што свака кућа има.

Гостопримство се указује сваком путнику намернику: просјаку, Циганину и богатом трговцу, сваком кога су пут или сужда нанели. Често су намерници имали циљ да виде девојку, кућу, па су и пријатељства стварала.

И данас се чува традиција, посебно у селима, да се сваком добронамернику широм отварају врата. Нарочито се сиромашнији труде да свакога угосте, па се у народу каже: „Код богата на глас, а код сиромаша на част.”

У народу постоји много претказања да ће гости доћи. Ево неких забележених у Котражи:

- Ако ђевац кукуриче на прагу куће, доћи ће гости.
- Ако покиши кава, скоро ће доћи гости.
- Када се кокошка сиресе у кући, доћи ће гости.
- Бубама ра ако слећи коме на руку или одећу, значи да ће њај добити госте.
- Ако хлеб, док се пече, преишкне, доћи ће гости.

Народ верује и то да, ако се гост у кући протече, башио је око на неко женско чељаде, па га одмах треба истерати из куће.

граб, -а м је дрво које се доста користи у мађији и гатањима, која долазе од стимологије назива.

- Тако девојке на Ђурђевдан одлазе пре изласка сунца и кише се грабовим жранчицама – да би се момци грабили за њих.
- Лисци од граба се даје у мекшама крави којој су жациаре одузеле млеко – како би се дограбиле млека. (Слатина, Прислоница)

грабуље, -а ж – оруђе за грабљење. Сва веровања, врачања грабуљама проистичу из функције ове алатке и етимологије назива.

Користе се за грабљење (грабуљање) сваког напретка, – и личног, и за кућу, домаћинство.

- Рано на Ђурђевдан, пре сунца, девојка узјаше на грабуље, обилази око куће у којој сава и говори: „Како ове грабуље грабе, ишко се момци грабили за мене.” (Мрчајевци)

– Уочи Ђурђевдана њлашкине грабе око шорова говорећи: „Ја не грабим њуђе, него грабим своје.”

– На Божић сујружници који немају деце иду под воденицу и муж зрабуљама заграби воде, коју жена пије да би родила деце. (Граб)

– Не ваља се да трудна жена згази на зрабуље – неће се породити лако. (Брђани)

– Не ваља ћену заграбуљати, неће да расту. (Гуча)

град, -а м – по народном веровању то су ледени облаци које предводе нека небеска чудовишта, обично душе оних који нису умрли природном смрћу. Најчешће су то душе утопљеника, обешака и других самоубица; може бити и неког другог смртника чија се душа претворила у „нечастивог”. Народ се плашио града, јер је он уништавао целокупну летину, све оно од чега је човек требало да живи за годину дана. Зато се водило рачуна у току целе године да се предумреди та несрећа, да се нечастиве силе или уплаше, или да се смиљују, па да те године не бију из неба.

– Веровало се да се ради о земљи у Бијелу и Ледену субоцу, као ни једној четврћки од Васкрса и Тројица. (Лиса)

– На своју обетину, Тројице и Турђевдан по њивама су побијани крстићи од лесковине, сивљани су на куће и шћале – да би се сачувало од ишче. (Котража)

– Чуvalo се ускршње јаје, „чуваркућа”, годину дана – да кућу чува од непогода. (Јездина)

Народ се трудио да по неким предказањима предвиди кад ће из неба бити туча – да би се на свој начин бранио.

– Кад се око сунца види велики белочасни круж, шада се и треба надаћи великој и стразиој олуји и граду. (Вучковица)

– Ситни облаци, ако се покрећу, високо на југозападној страни, најављују ви'оре и град. (Дучаловићи)

– Ако се на великој жежи појаве густии облаци, па на неку кулу личе – биће града. (Дљив)

На целој територији чачанског краја још данас живе сведоци начина борбе народа против те небеске але, против града. О „борби против града” исцрпно је писао Радован М. Маринковић.³ Исте „викалице” забележила сам и у таковском крају. (Уплашени, избезумљени страдалник, над чијом летином се наднела прна неман, моли „утопљенике” и „обешаке”, из свога села, некада и божанска бића да отерају „бела говеда” и „своја стада”, „своју стоку” са њихових зелених поља, домаћинства и да их одведу у пустихије, у брда, у планине, „ђе жито не рађа”, па море).

Требало је неман уплашити да би се вратила са прним, леденим облацима. Зато људи „ћерали псе да лају”, „ватали су азмане да скиче”, па се „ударало у канте”, кукало, звало на глас своје име. Позивани су утопљеници, претило се секиром, косом, гребенима, брдима за ткање, стукачом, разним другим, чудима („ђевојка седмакшња родила седморо копилади”), жене су „загољаштене” трчале око куће. Уз то су изговарале басме са чудним речима, које су требало да имају магичну моћ. У борби против града све басме се говоре што се може гласије. Зато их Маринковић и зове „викалице”, док се у бајању, гагању, врачању изговарају тихо, често шапатом или се „у себи” одбројавају – да други не чују.

Љубица Лалић, наставник у Вичи, записала је како је њена мајка Даница Мијаиловић, одгонила градоносне облаци од своје куће и пива:

– О, Милинкоооооо, брајне рођени,
не шерај вамо бела говеда.

Овамо је чудо големо:

ђевојка родила седморо копилади,

зелене им шћкала,

цело поље прекрила.

О, Милинкооооооо, брајне рођени,

сиаси!

Милинко је утопљеник с ким је друговала. Говори се као да се пева и да му се моли. (Котража)

Борба против града у Драгачеву посебно је заинтересовала руског академика Никиту Иљича Толстоја и његову супругу Светлану и они после читања чланка Радована М. Маринковића у Зборнику радова Народног музеја у Чачку, констатују да су се у магијским обредима борбе против града у Драгачеву (а такви обреди, и ритуални и вербални, изводе се у другим местима чачанског краја), задржали они из индоевропске традиције.

Данас, када се градоносни облаци разбијају и растерују у „пустојаје”, ракетама, ове спасоносне „молитвенице” остају као велико народно благо, које сведочи о духовности човека кроз векове. (Увек се налазио начин да се бори и против природних и друштвених „демона”).

Ове басме, „викалице” су својеврсна лирска творевина. Још нико није класификовао и подобно обрадио њихову семантику, а посебно језик, који у својој магичности има доста поетике.

гребени, -и ж – због својих оштрих металних зубаца у народу се сматрају као добро средство у борби против демона, печастивих сила. Гребени су стављани, заједно са белим луком, босиоком и црвеним кончићем, поред главе новорођенчета – да га не би нападали зли духови, да га не би урекле урокљиве очи. Гвоздени зупци на гребенима помажу да дете буде здраво и јако.

– *Кад први пуш изађонимо сјоку на пашу, расклојимо гребене и сјавимо на оба двије стране врајца да сјока прође кроз њи’. Онда се склоје и изнад шора или шипале где сјока ноћу борави. Кад се сјока изгуби, гребени се склоје да се вуковима склоје чељустии и не поједу сјоку.* (Осоница)

– *Да би се одвраћили градоносни облаци, износе се гребени и њима маше на облаке, уз дозивање свога имена.*

– *Кад девојка оће да придобије момка или момак девојку, раздвоје гребене да кроз њих прође онај који им се свиђа. После се гребени сјоје и он мора биши њен, њена.* (Брђани)

– *Гребени се постављају и на дан венчања да кроз њих прођу младенци, ња се онда сјоје.* (Јанчићи)

гроб, -а м – рака је вечна кућа, у којој почивају земни остаци покојника („где ће вечни санак боравити”). Народ за гроб користи називе „мрачни двори”, „жалосни двори”, „подземни стан где ледна тишина влада”, „двори жалосни”. У њему „трону утрбује кости” и „вену умрла тела”. Истицањем да се у гробу „вечни санак сања” вечита је борба народног духа да се и најцрње стране живота улесшају. Зато се вековима гробом и посмртним церемонијалом настојало да се ублажи кобна судбина човека – смрт и остави простора за наставак митског живљења покојника.

Морала се испоштовати жеља покојника где и до кога да буде сахрањен (уз друге аманете око посмртних обреда).

– *Одређено месито за гроб се окади и унакрсно прелије вином, ња се онда коца. Гроб коцају комшије, пријатељи и никада се не наилађује коцање гроба. Гроб се коца на дан сахране, јер „не ваља да преноћи празан”. Зайочешо коцање се не напушта, ниши ваља да се помера, без обзира на претреке (вода, сјена). Гробови су лоцирани у правцу зајад – испок с покојниковом главом на зајадној страни, окренутиом лицем сунцу, ка испоку. У њонеким селима, зависно од обичаја и жеље покојника, гроб је унутра подзиђиван – да земља не би падала на ковчег.* (Котража)

спуштање мртваца у гроб је праћено обредима. Када се покојник донесе до гроба, ковчег се спушта поред раке, дреше му се руке, ноге и глава. Затим се ковчег закива, затвара поклопац и помоћу конопца спушта у раку. Свештеник и родбина бацају грумен земље у раку. У гроб се бацају новац и остали предмети који су нешто значили покојнику. У ковчег се не ставља новчаник („не ваља због остатка”). У неким селима у гроб бацају и глогову гранчицу и бели лук, поготову ако је покојник „сумљиве нарави”.

Обичај је: ако деци умре мајка која их много воли да она у пратњи носе у руци бели цвет. Када се ковчег спусти у гроб, прилазе и на ковчег бацају бели цвет говорећи:

„Мајко, ја теби дајем бели цвет,
а ти мени бели свет!”

Затим одлазе кући не окрећући се. (А. Вучићевић, Пријевор)

У гроб се враћају ископане кости. Затрпава се ископаном земљом. Заравњени гроб се обавезно прелије црвеним вином, постави се крстача и запале свеће.

На гробу се прво једе панајија. Сва да се поједе, не сме ни мало да остане. Затим се на гроб поставља веома богат обед од свега што је покојник волео. Води се рачуна да буде доста целог, неначетог. Све се једе „за душу” покојника. Пије се „за душу” покојника, тако што се прво мало сипа на гроб, па онда попије, уз жељу: „Бог да му душу прости, лака му земља!”, „Бог му дао рајско насеље, а остатку здравље и напредак.”

За гробове су везана многа врачања, али све је то углавном „црна магија”.

Постоји веровање да оне који се убију, утопе, обесе или смрзну на путу треба сахранити тамо где су завршили живот. Не смеју се преносити, јер тамо где их преносу – то место би страдало од суше и града. Ако се одступало, сахрањивани су поред гробља. Данас се сахрањују у гробља, али им свептеник не држи опело, јер су они „богохулници”.

Такође, мртва рођена и искрштена деца се не сахрањују у гробље, већ испод родне воћке, обично јабуке. Ако се случајно нађу у гробљу, такав гроб не ваља газити.

Гроб је светиња и не сме се раскопавати ни скрнавити, без обзира чији је и којој вери припада. Постоје легенде о великим трагедијама које се догађају ако пут пређе преко гробова. Гробови се не премештају. У народном предању постоје приче о раскопавању гроба ради проналажења вампира који је давио људе.

У Лиси код Ивањице, по предању, налази се Римско гробље. Пошто се не зна тачан локалитет, нигде куће нема у близини.

Гробови се посећују о даћама (в. даће) за годину дана, а касније о задушницама (в. задушнице).

У народу постоје многа веровања везана за покојнике за гробове:

– Ако почне велика суша, ишчупа се крстача неког покојника, а најбоље (ако може) ушопљеника и однесе у ријеку или неки појок. Када киша падне, крстача се враћа на своје место. (Вучковица)

– Кад падне суша, испуца земља, ваља паћи гроб непознатика и полити га водом – да би киша пала. (Слатина)

– Ако гроб за четир'ес' дана пребудне, покојник се вампири. Не ваља за четир'ес' дана гроб прескакајти – да се мејити не вампири. (Јанчићи)

– Ако у ископани гроб падне киша, верује се да ће из куће још неко, ускоро, умријети. (Заблаће)

– Ако неко има „џушу”, узме црвен копац, обамоти га себи око врата, одмери и посјече. Онда га појури мејити у руку у сандуку. Гуша ће му сипати. (Лис)

– Ако болестник заспи на гробу, верује се да ће оздравити. (Каона)

– О Пејровдану многи главобољни иду да се поговучу испод животиња Св. Немање у Сивуденици и глава ће и пребити, као и друге болести. (Вича)

– Ако се са гроба украде камен или као сјоменик и узиде у кућу или шћалу, кућа ће опустити. (Лиса)

– На гробовима непознатих покојника најбоље је обавити браћимљење ако је умро браћ близанац или једномесечни или једноданчић. (Прислоница)

На гробовима се обавља још много врачања која имају карактер „црне магије”. Жеље да се људима напакости, па о томе не бисмо сада говорили.

гробље, -а о је место за сахрањивање мртваца из једног или више насеља. Једно веће село или насеље има по два или више гробља. Свако има свој назив, који се обично

добија по засоку или месту у коме се налази. Често назив добија по фамилији која је најбројнија у селу, па и у гробљу (Чакаранско гробље, Врагоњско).

У исто гробље сахрањује се више фамилија из места, али се зна за сваку фамилију – где.

Постоје топоними који говоре да су на тим местима некада била гробља (Римско гробље у Лиси, Сватовско гробље у Дружетићима, Циновско гробље код Бреснице).

На Сватовском гробљу су се, кажу, среле две свадбе, потукли су се сватови и - сви изгинули.

Гробља се, обично, налазе на узвишеним местима, сувим, опедитим, ако је могуће – поред пута, како би била приступачна и путнику „намернику“.

На гробљу се не могу сахрањивати утопљеници, обешњаци и сви други који су сами себи узели живот. Народ верује да њихове душе не могу да се смире, па носе зло људима: предводе градоносне облаци, даве децу, пресрећу људе, илаше их, а често и дане јављајући се у виду привиђења, вампира и других демона.

По народном веровању, гробље је светилиште, у коме се одмарају трудбеници, мученици, болесни. Зато се оно не помера и не прекопава.

На гробљу се саде воћке, зимзелено дрвце и цвеће. Све је то за мртве, за њихове душе. Зато не ваља са гробља воће брати, цвеће кидати, дрвце сећи, јер се на њима одмарају душе мртвих. Верује се: ако се дрво са гробља узиде у кућу, она ће опустити.

На гробљу се налазе кацеле у којима понекада престоји „мејни“; иначе служе за обедовање приликом даћа, посебно ако је лоше време.

Покојници на гробљу се сахрањују у гробове или озидане породичне гробнице, подигнуте за живота. До полугодишњице родбина подиже покојнику споменик. Догађа се, данас, да покојник сам себи, за живота, подигне споменик. Споменике су клесали познати каменоресци, по заштату, умешу и души. Најирличнији, најаутентичнији записи о покојницима су на споменицима. (в. споменик)

За народ, посебно ноћу гробље је „тамни вилајет“, у коме свој живот „живе“ они који одоше с овог света. Они су за човека невидљиви, изузев ако хоће да му напакосте, или да му се „ујаве“ због нечега. Зато је наше фолклорно стваралаштво препуно прича о вампирима, привиђењима на гробљу, поготову у „глуво доба ноћи“.

- Мало би поред гробља пострадали да нису њејлови закукурикали.
(Горачићи)

Гробље је можда најпозданија енциклопедија људског живота. Сваки истраживач, ма које области људског битисања, требало би прво да оде на гробље. Видеће на ком степну културе, цивилизације, материјалне ситуације живе људи тога краја. Сазнаће порекло сташовништва, миграције, генеологију породица. Гробља ће сведочити да ли се село гаси или развија. Сазнаће колико су људи религиозни, да ли је крај ратарски, сточарски, занатлијски. Из епитафа може се открити филозофија живљења људи, шта су им жеље, идсали, чему су тежили, чиме су се борили да опстану, да преживе тешке дане. Сазнаје се какво је било време – ратничко или мирнодопско. Сазнаје се чиме су смрт победили:

- Мало њоживе Челестина.

Оста сва у синовима.

Челестина је умрла у 38-ој години живота, али је оставила пет синова који јој подигоше споменик.“

Споменици су „писани“ из душе, у тренутку снажног емоционалног набоја, па су епитафи лирични и искрени.

Плави пешчаници давали су гробљу оптимистички изглед. Приближавали га небу, по народном схватању – богу. Плава је света боја, има је доста и на фрескама. Она последња ишчезава увече са видика, а ујутру се изједначује са бојом свитања.

Данас су гробља много црна. Нема плаве боје цвета „незаборавка“. Нема дирљивих епитафа којима покојник братима, сестри, пријатељује пролазнике - да

сврате, да виде где он почива: „Приђи ближе, мили брате, никад нисам ја мрзио на те, умољено постој мало овде!”

Или још жаловитије: – „Ој, Србине, мили роде, и Српкиње, миле сеје из Србије нове, приђите ближе споменику овде! Не жалите дангубе и труда, прочитајте где вам браћа труле међу друштвом!”

Данашње сахране са богатим јелом и пићем, а скупи мермерни споменици, духовно осиромашени, показују схватање да се благодети живота огледају у материјалном уживању и да се човек и после смрти мора показати као моћан, добар домаћин. На други начин, али оживљана средњовковно схватање да се велики део живота мора проживети за смрт, за „други свет”.

гром, -а м – када у лето, изненада, налети олуја са муњама и громовима, народ каже да то Свети Илија вози кола по небесима, на муњама и громом туче ђаволе. По легенди, када је бог делио свецима улоге, Светом Илији је дао муње и громове – да прогони нечастиве силе. Гром народ замишља као материјални предмет, као дугуљасту и шиљату стрелицу. Када гром удари, народ верује, да се стрелица зариије у земљу и излази за седам дана, седам месеци или седам година. Ко пронађе стрелицу, прошаћи ће и законано благо и никада неће погинути у рату.

Негде се верује (Вучковица, Брђани, Љубић) да Свети Илија има рођену сестру – Огњену Марију, коју у току лета стално запиткује када му је рођендан (2. август). Она стално забацирава, наводно зна тачан одговор. Огњена Марија се плаши да се Свети Илија на рођендан не напије, почне да се весели и шенлучи пуцајући муњама и громовима и тако потамани и уништи цео свет. Народ прича да ретко када на Илиндан не грми и не пада киша.

За место где удари гром верује се да је ђаволско, да ту седе ђаволи и договарају се коме да нанесу зло. Верује се да Свети Илија неће да бије људе громом, а ако се то догоди, то је само због тога што је ђаво стао на човека, па је Свети Илија у мржњи према ђаволу погодио и човека.

По народном веровању, гром бије свуда, само неће у коприве и трње. Отуда народна изрека: „Неће гром у коприве”.

Грмљавина у сред зиме претказује крвопролиће. („У сред зиме кад му време није”).

– *Када се чује да први ђуић загрми, треба се ђоваљати по земљи - да не боле леђа преко године.* (Котража, Миоковици, Гуча)

– *Дрво у које је гром ударио не смије се шурићи на вајру.* (Савинац, Зооке, Дљин)

– *Ко пронађе стрелицу од грома, много је бајли. Њоме се лечи од усиреле (реуматизма) Помаже и породилца да се лакше породје.* (Мојсиње, Лучани, Заблаће).

Када грми, не ваља стајати испод стрехе, испод високог дрвета, не ваља држати косу, мотику или нешто друго метално у рукама. Не ваља се ни кретити кад грми. (Таково, Заблаће)

губно, -а с је једно од места на коме се, по народном веровању, радо баве демони, посебно зли, и то најчешће вештице. Оне своје саставке одржавају на „**пометеном губну**” (папуштеном) или на губну „**начињеном** од саме мједи” редовно 1. марта и о јесењој равнодневници, у главо доба ноћи, а и у неке друге дане.

– *Не ваља ноћу ићи на губно. Ту се окуљају виле и играју своје вилинско коло.* (Мрчајевци)

– *Не ваља ноћу, посебно у главо доба ноћи, нагазити на губно, ићи на јазове, ћурије, буњишца и раскрића, јер се туна окуљају вештице и дружи нечастиви, а чешће се може нагазити и на чинишино су набацале шапаре.* (Осошница)

гуја, -е ж – **змија** – по народном веровању свака кућа има једну змију, чуваркућу. Њу не ваља убијати. Обично је то немирна душа неког претка. Чуваркуће су беле боје. Оне се могу паћи у колевци детета, али му неће зло учинити. Све остале гује – змије су велики непријатељ човеку. Она се сматра највећим човковим непријатељем. Зато је

испоменица, не ваља јој име помињати, поготову у кући. Посебно се пази да јој се име не помене на „благе дане”.

– Ако се у пролеће види прво мртва жуја, целе године ће се осећати „мртва”, исцрпљено, лењо.

– На Јереминдан се луја у капије, обилази око куће, шорова, ливада и виче:

„Јермије у поље, све змије у море.

Ђе која остала, на трн очи избила!”

– Не ваља змију дочети убијати ња је пуштити да оде. Однеће ти снагу. (Котража)

– Ако нагазиш на змију, или јој се нешто замериш, мораш је убити, јер ће ти се осветити. (Толишница)

– Гују змију сањати’ значи: велика – имаћеш великог злочвора, зубишак; мала – љуштићеш се на некога; биши уједен – имаш великог непријатеља или ће ти неко умријети. (Рти, Вича, Катњи, Прислоница, Трнава)

НАПОМЕНЕ

1. Предавање је одржано у Москви 27. октобра 1995.

2. Гласник земаљског музеја, 20, 1908, 347.

3. Радован М. Маринковић, „Борба против града у Драгачеву”, Зборник радова Народног музеја, 1974, стр. 145–177; исти, „Борба против града”, „Драгачевски трубач”, 7, Гуча, 1976, стр. 7. Нема разлика између Драгачева и неких љубићких (сумадијских села) када се верује у то ко води градоносне облаке – видети: Радован М. Маринковић, „Бајања од града у околини Чачка”, (Прислоница), „Расковник”, пролеће – лето 1995, Београд, 1995, стр. 56 – 58.

4. Изгледа да је ово Маринковићева кованица.

5. Толстыс, Н. К. и С. М. заметки по славјаскому язычеству. Защита од града в Драгачева и других србских зонах”, „славјански и балкански фольклор”, академија наук СССР, Москва, 1981, 44 – 121.

6. Ника-Никола Стојић, „Биљези смрти”, Чачак, 1993, стр. 25.

7. Радојко Николић, „Камена књига предака”, Београд, 1979.

VOCABULAIRE DE LA CULTURE POPULAIRE DE LA RÉGION DE TCHATCHAK

L’auteur publie ici une partie de ses recherches effectuées dans le cadre du projet intitulé „Vocabulaire de la culture populaire de la région de Tchatchak”. Il se propose de recueillir, de conserver et de publier le riche trésor de culture des habitants de cette partie de la Serbie /coutumes, cérémonies, croyances, magie, divination, anecdotes, légendes relatives à certains personnages, à certains objets et lieux et, en particulier, significations mythologiques de certains objets et êtres/.

L’auteur a eu l’idée d’entreprendre ces recherches à la suite d’une conférence que l’académicien russe Nicéas Ilie Tolstoï avait faite le 27 octobre 1995 à Moscou, au Conseil scientifique pour les études slaves et balkaniques de l’Académie russe des sciences sur la culture populaire du Dragatchévo. Par ailleurs, l’auteur s’occupe depuis des années des recherches sur le lexique de la région de Tchatchak.

Le présent texte contient la liste des mots commençant par les lettres A, B, V. et G.

Grozdana Komadinić